

KUR'AN TİLÂVETİNİN VEYA KİRÂAT İLMİNİN ÖĞRETİLMESİ USULLERİ

Dr.Necati TETİK

İlmi, ehlinden almanın iki yolu vardır : Bunlardan birincisi müşâfehe, ikincisi ise tasnif edilen kitapları mütâlaa etmektir¹. Müşâfehe (ağız ağıza, yüz yüze, karşı karşıya konuşma) usûlünün, diğer usûle nazaran daha faydalı, daha öğretici olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Çünkü müşâfehe usûlünde, hoca ile talebe karşı karşıya bulunmakta ve ilim bu yolla tahsil edilmektedir.

Bazı mes'eleler kitaptan okunduğu halde tam anlaşılabilir. Ama kitapta yazıldığı şekliyle hifzedilebilir. Aynı mes'ele bir kere de hocadan dinlendiğinde, daha önceki bilgide noksanlıkların olduğu ve hatta yanlış anlamının bulunduğu bilinen bir gerçektir.

İlmi tahsil etmenin ikinci yolu, kitapları mütâala etmektir. Bizzat hocanın açıklamasını gerektirmeyen husûslarda, kitaplardan büyük ölçüde istifâde etmek mümkündür. Fakat bu husûs, kırâat ilminin birçok mes'elelerinde, faydalı olmaktan uzaktır. Hatta konuyla ilgili tasnif edilmiş birçok kitapta daht; "*Bunu hocaların ağzından al, öğren*" şeklinde tavsiyelere rastlamak mümkündür².

Kırâat ilminin öğreticisi durumunda olan kimse, bu görevini yürütürken hangi usûlleri takip edecektir ? Bu usûllerin neler olduğunu göstermek, konumuzu açması bakımından faydalı olacaktır. Kırâat ilminin öğretiminde, hocanın ağzından tilâvetin şeklini duymak ve ona dinletmek tarzında, iki usûl şuyû bulmuştur. Bunlar semâ ve arz usûlleridir. Süyûtî (v.911/1505) bu iki usûlün, muhaddisler tarafından da kullanıldığını zikretmektedir³. Daha sonraları bu iki usûl birleştirilerek yeni bir usûl daha tatbik edilmeye başlanmıştır. Bu yeni usûl edâ ismiyle bilinmektedir. Kırâat ilminin öğretilmesinde, başlangıçtan günümüze kadar devam edegelen bu usûlleri sırasıyla ele alacağız.

1 Şâtıbî, el-Muvâfakat fi Usûli'l-Ahkâm, Mısır, tsz. I,55.

2 Paluvî, Zübdetü'l-İrfan, İstanbul, 1312, s.7.

3 Süyûtî, el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'an, Beyrût, 1973, I,99.

a) **SEMA'** :

Sema', işitme ve duyma manâsına gelmektedir. Kur'an ta'lîmî, Hz.Peygamberin hayatında sema' ile başlamıştır. Rasûlullâh (s.a.) Kur'an'ı, Cebrâil'den (a.s.) sema' yoluyla ahzetmiş ve aynı yolla ashâbına öğretmiştir.

Zerkânî, Kadr Sûresi'nin ilk âyetindeki (enzelnâhu) dan maksadın ne olduğu husûsunda, Beyhâkî'den (v.458/1066) şu açıklamayı nakletmektedir : "Allah Teâla'nın : *"Biz onu Kadr gecesinde indirdik"* kavlinin manâsı : (Allah daha iyi bilir ya) *Biz Kur'an'ı Melek'e (Cebrâil'e) işittirdik ve ona anlattık, ona işitebileceği şekilde inzâl ettik"* demektedir. Zerkânî, açıklamaya devâmla diyor ki: Bunun manâsı şudur : Cebrâil (a.s.) Kur'an'ı Allah'tan semâen almıştır⁴.

Zerkânî'nin bu açıklamasına göre, sema' usûlüyle yapılan ta'lîm, Kur'an henüz Hz.Peygamber'e intikal etmeden önce başlamış, daha sonra Rasûlullâh'ın (s.a.) hayatında devam etmiştir.

Cebrâil'in (a.s.) Hz.Peygamber'e vahyi getirmesi esnâsında, Peygamberimizin acelecilikten uzak kalması gerektiği, Kiyâme Sûresinde (âyet:16) şöyle bildirilmektedir : *"Onu acele (kavrayıp ezber) etmen için (Cebrâil vahyi tıyce bitirmeden) dilini onunla beraber depretme"*. Said b.Cübeyr'in İbn Abbâs'tan nakline göre; vahyin geliş esnâsında Hz.Peygamber dudaklarını hareket ettiriyordu. Bu âyet de bu sebebe binâen inmiştir⁵. Mûfessir Fahrüddin er-Râzî (v.606/1209), Hz.Peygamber'in bu esnâda acele edişinin, unutma korkusu ve hıfzetme arzusundan ileri geldiğini kaydediyor⁶. Mûfessir Kurtubî de aynı görüşü ileri sürmüştür⁷.

Sema' usûlüyle yapılan tedrisde, talebenin etrafla ilgisini kesmesi ve hocasını mutlak bir teslimiyetle dinlemesi gerekmektedir. Nitekim Kiyâme Sûresinin 16.âyetinin makabliyle ilgisi yoktur deyip; Kur'an'da fazlalık veya noksanlık iddiasında bulunanlara karşı, Fahrüddin er-Râzî'nin ikna edici cevâbı şöyledir : *"Bu mes'ledeki durum şunun gibidir : Hoca talebesine birşey anlatmak istiyor,*

⁴ Zerkânî, Menâhîlül-'İrfân fî Ulûmî'l-Kur'an, Mısır, tsz, 1,48.

⁵ Buhârî, Sahîh (Kitâbü't-Tefsîr) Matbaa-ı Amire, 1315,VI,76.

⁶ Râzî, Mefâtihül-'Gayb (Kiyâme Sûresi) Beyrût, tsz,XXX,223.

⁷ Kurtubî, el-Câmi li Ahkâmî'l-Kur'an, Kahire, 1387, XIX,106.

*talebe ise sağa sola dönüyor. Hoca ona ders esnâsında sağa sola dönme diyor*⁸. Sonra bu derste ki vakıa, bu haliyle başkasına nakledilince; 16.âyetin kendisinden önceki âyetle manâ bakımından ilgisi olmadığı halde, orada niçin gelmiş olduğu apaçık ortaya çıkar⁹. Râzî'nin bu açıklamasından, Kıyâme Süresinin 16.âyetinin, sema' usûlüyle yapılan tedrise, talebenin pozisyonunun nasıl olması gerektiği ve ne şekilde ders işleneceğine dair büyük ölçüde açıklık getirdiği anlaşılmaktadır.

Süyûti, sema' usûlüne işâretle şöyle diyor : "Kırâatı hocadan dinlemek, üzerinde durulmağa değer bir husûstur. Çünkü Sahâbe-i Kirâm, Kur'an'ı Rasûlullah'dan (s.a.) bizzât almışlardır. Fakat kurrâdan (kırâat imâmlarından) hiçbiri, kırâatı Rasûlullah'dan (s.a.) almamıştır. (...) Kur'an kırâatının edâsında muteber olan harflerin telaffuzudur. Bu konuda Sahâbe-i Kirâm'ın fesâhatı, Arap diline olan hakimiyetleri, Kur'an'ın kendi lugatlarıyla nâzil olması, Rasûlullah'dan (s.a.) duydukları şekilde, kırâatı edâ etmede onları kudretli kılmıştır¹⁰.

Hocanın okuyup talebenin dinlemesi (sema) usûlüne, Sahâbe, Tâblîn ve Etbâu't-Tâblîn devirlerinde başvurulduğu gibi, bundan sonraki devirlerde de zaman zaman başvurulmuştur. Fakat bu usûlün en yaygın olduğu zamanlar, hiç şüphesiz ilk devirler olmuştur. İmâm Sehâvî (v.643/1245) bu konuda şöyle diyor : "Emr-i evvelde, kurrâ Rasûlullah'a (s.a.) uyarak, hocanın talebeye okuması şeklinde tedrisâtı yürütmüşlerdir. Allâh'ın emrettiği şekilde Cebrâil (a.s.) Peygamber'e (s.a.) Kur'an'ı okuyor, Peygamber de, yine Allâh'ın emrettiği şekilde müslümanlara tîlâvet ediyordu"¹¹.

İslâmın ilk devirlerinde, kırâatın daha çok sema' usûlüyle yürütüldüğünü, Aliyyü'l-Karî'nin (v.1014/1605) şu ifâdesinden de anlamak mümkündür : "Kırâatı hocalardan alma iki şekilde olur. Bunlardan biri, kırâatı hocaları lîsânından işitmektir. Bu mütekaddimûrunun ihtiyâr ettiği yoldur"¹²

⁸ Râzî, a.g.e.,XXX,222-223.

⁹ Aynı yer.

¹⁰ Suyûti, İtkan, I,99.

¹¹ Sehâvî, Merâtibü'l-Usûl ve Garâibü'l-Fusûl, İst.Süleymaniye Kütüphanesi, Kasıdecizâde kısmı, no:2, varak,116/a.

¹² Aliyyü'l-Karî, el-Minehü'l-Fıkriyye, Mısır, 1308, s.18.

Sema' usûlünü ferdi olarak uygulayanlar olduğu gibi, toplu olarak uygulayanlar da bulunmuştur. Ancak bu durumda, talebenin durumu, hoca tarafından bilinmesi icâbeder. Bu usûlü uygulayanlara bir misâl olarak, yedi kırâat imâmından biri olan İmâm Kisâi'yi zikredebiliriz. Onun bir kürsü üzerine çıkararak Kur'an'ı baştan sona okuduğunu, etrafındakiler de, ellerinde Mushaflarla onu dinlediklerini ve ellerindeki Mushaflara vakf ve ibtidâ yerlerini işaretlediklerini, kaynakların naklinden öğrenmekteyiz¹³.

Süyûtî, İbn Cezerî'nin de, Kahire'de toplu ta'lime başvurduğunu kaydediyor¹⁴. Topluca yapılan öğretimde, talebenin çokluğunun rol oynadığı şüphe götürmez bir gerçektir. Aslında talebenin az olması, hocanın herbiritle ayrı ayrı ilgilenmesine imkân sağlamaktadır.

b) ARZ :

Arz lugatta bir şeyi sunma, bildirme ve gösterme, İbrâz ve izhâr etme manâsına gelmektedir¹⁵. Kırâat ıstılâhında ise, talebenin hocasına kırâattan takibettiği rivâyet veya tarikî okuması manâsında kullanılmıştır.

Talebenin okuyup hocanın dinlemesi şeklinde sürdürülen bu usûl de, sema' usûlü gibi, Rasûlullah'in (s.a.) tatbikatına dayanmaktadır. Süyûtî : "Kırâatı hocaya dinletme adeti, Rasûlullah'in (s.a.) her sene Ramazan ayında, Kur'an'ı Cebrâil'e (a.s.) arz etmesine dayanır" diyor¹⁶. Bu usûl de, selef ve halef tarafından eskidenberi kullanılmıştır.

Ebû Hüreyre'nin rivâyetine göre, Hz.Peygamber vefat ettiği yıl, yirmi gün itikâfa girmiş ve Kur'an'ı Cebrâil'e (a.s.) iki defa arz etmiştir¹⁷. Bu arzadan maksat, Rasûlullâh (s.a.) tarafından yapılan Kur'an zaptının kontrol edilmesidir. Sahâbeden bir kısmı, Kur'an'ı Rasûlullâh'dan (s.a.) bizzât işitmiş ve ona arz etmişlerdir. Diğer bir kısmı ise, bizzât Hz.Peygamberden işitmiş olanlara arz etmişlerdir. Bu hal tabaka tabaka devâm etmiştir. Yani Sahâbe

¹³ Zehebi, Ma'rifetü'l-Kurrâil'-Kibâr, Mısır, tsz.I,101; İbn Cezerî, en-Neşr fî'l-Kırâatü'l-Aşr, Mısır, tsz.I,172.

¹⁴ Süyûtî, İtkan, I,99.

¹⁵ İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, Mısır, 1300, A-R-D md. VII, 168.

¹⁶ Süyûtî, İtkan, I,99.

¹⁷ İbn Mâce, Sünen, tsz.ve ysz. (Siyâm, 58), I,562.

Rasûlullâh'a, Tâblîn Sahâbeye, Etbâu't-Tâblîn Tâblîne arzetmişler ve İslâm ümmetinde bu usûl, varlığını günümüze kadar sürdürülmüştür.

Altyyû'l-Karî'nin bu usûlle ilgili açıklaması ise şöyledir :
"...Kırâatı hocalardan almanın diğer bir yolu ise, onların huzurunda okumaktır. Bu da müteahhîrînin yoludur"¹⁸. Bu usûlün işleyiş tarzı hakkında bir-iki rivâyeti buraya almanın uygun düşeceği kanâatindeyiz. Subkî (v.771/1369), Dârekutnî'nin (v.385/995) ders işleme tarzı hakkında, şu rivâyeti nakletmektedir : "Talebesi ona dersini okur, eğer talebe bir hata ederse, "Subhânallâh" der veya düzeltme maksadıyla bir âyet okurdu"¹⁹. Hocanın bu davranışından maksat, dersin ahengini bozmamak ve talebeyi kendi hazırlığıyla başbaşa bırakmak, daha doğrusu talebeyi kendi problemini çözücü kılmaktır.

Suyûtî, kırâatın vakf ile cem²⁰ edilmiş şartlarını sayarken; dördüncü şart olarak zikrettiği "Ademü't-Terkîb" de şöyle demektedir : "Karî' (Kur'an tilâvet eden) bir kırâatı okuduğunda, ikinci bir kırâata geçmeden önce, ilk okuduğu kırâatta mevcûd olan vecihleri tamamlaması gerekir. Eğer böyle yapmazsa, hoca ona eliyle işaret eder. Şâyet talebe bu işareti anlamazsa niçin geçiyorsun ? diye sorar. Bunu da anlamazsa hatırlayınca kadar bekler. Bununla beraber talebe hatırlamaktan aciz kalırsa, hoca ona unuttuğu vecih hatırlatır"²¹.

Arz usûlüyle kırâat öğrenen talebe, kendi imkânlarıyla başbaşa kalmakta, her türlü istidâdı denemenkte, ancak bundan sonra hatırlatma yapılmaktadır. Suyûtî'nin biraz önce geçen açıklamasından anlaşıldığına göre, ders esnâsında talebe tarafından bir yanlışlık yapılıncaya, şu dört usûl sırayla takip edilmektedir :

- 1- El ile işaret
- 2- Niçin geçtiğini sorma
- 3-Talebenin fevt ettiği vecih, bizzât talebenin kendisi hatırlayınca kadar, hocanın beklemesi
- 4- Bu üç husûsta da aciz kalan talebeye, hocanın hatırlatması.

¹⁸ Altyyû'l-Karî', a.g.e.,s.18.

¹⁹ Subkî, et-Tabakatü's-Şâfiyye, Mısır, 1964, III, 465-466.

²⁰ Kırâatların birarada okunuşu, diğer adıyla İndirâc tariki.

²¹ Suyûtî, İtkan, I,102.

Semâ ile Arz Usûlleri hakkında, "Hangi usûl daha evlâdır ? " şeklinde bazı sualler akla gelmiştir. Aliyyü'l-Karî : "Hıfza daha çok imkân verdiğiinden, arz yolu daha evlâdır"²² diyor. Bu tesbitin yerinde olduğu kanâatındeytz. Çünkü ta'limde esâs olan, talebeye kırâatı öğretmektir. Bu da talebenin derse hazırlanması ve onun doğrusunu-yanlışını tesbit edip düzelterek olan, hocasına sunmasıyla olacaktır.

Arz usûlünde de semâ usûlünde olduğu gibi, birden fazla talebenin aynı anda ders alması mümkün görülmüştür. Suyûtî bu konuda şöyle diyor : " Şâyet kırâat öğrenenlerin durumu, hoca tarafından biliniyorsa, hocanın birden fazla talebeyi dinlemesi câizdir. Alemüddîn es-Sehâvî, Kur'an'ın muhtelif yerlerinden olmak üzere, kırâat öğrenimi gören iki-üç talebeyi aynı anda dinliyor ve her birine yaptıkları hatayı söylüyordu. Hocanın, kitap istinsâh veya kitap okumak gibi, başka işlerle meşgul iken kırâat dinlemesi de câizdir"²³. Fakat bu usûlün, kırâat bilen herkes tarafından uygulanması pek mümkün gözükmemektedir. Zira Sehâvî gibi kimseler, kırâat, rivâyet ve tarikleri birbirinden ayırdedebilecek seviyeye ulaşmış alimlerdir.

c) EDÂ :

Edâ lugatta, yerine getirme, borç ödeme manâlarına gelmektedir. Kırâat istilâhında ise, tilâvet esnâsında harflerin hakkını vermek, gereği gibi okumak şeklinde mütâlaa edilmiştir. Aliyyü'l-Karî, tilâvetle edâ arasında fark bulunduğunu kaydederek şöyle diyor : "Tilâvet ara vermeksizin Kur'an okumak, edâ ise, kırâat hocanın ağzından çıkar çıkmaz onu hocanın huzûrunda tekrar etmektir"²⁴.

Abdussabûr Şâhin, kırâatın aşere ashâbından alınış yollarını sayarken, arz ve semâ usûlü yanında edâ usûlünü de zikrediyor²⁵. Bu açıklamalardan anlaşıldığına göre, edâ usûlü daha ilk devirlerde mevcuttur. Biz bu usûlü, biraz daha değişik şekliyle, Hz.Peygamberin taliminde görmekteyiz. Şöyle ki, Rasûlullâh (s.a.) Kur'an'ı Cebrâil (a.s.) den semâen alıyor, sonra da ona arz ediyor. Yani mukabele (karşılıklı

²² Aliyyü'l-Karî, a.g.e.,s.18.

²³ Suyûtî, a.g.e., 1.99.

²⁴ Aliyyü'l-Karî, a.g.e., s.18.

²⁵ Abdussabûr Şâhin, Târihu'l-Kur'an,s.200.

okuma) usûlü uygulanıyor.

Hız Peygamber zamanında uygulanan mukabele usûlüyle, sonradan *edâ* adıyla şüyû bulan usûl arasındaki fark, şundan ibârettir : Rasûlulâh (s.a.) Kur'an'ı Cebrâil (a.s.) den semâen alıyor; sonra ona arz ediyor. Edâ usûlünde ise, kırâatı hocanın ağzından alma ve ona arz etme işi, kısa fasılalarla gerçekleşiyor. Aliyyü'l-Karî'nin bu konudaki açıklaması şöyledir : "*Edâ kırâat hocanın ağzından çıkar-çıkamaz almak ve onu, hocanın huzûrunda okumaktır. Yoksa kendi kendine almak degîldir*"²⁶. Bu açıklamadan da anlaşıldığına göre edâ usûlü, semâ ve arz usûllerinin birarada tatbik edilîşidir.

Edâ usûlünde kısa fasıllar halinde gerçekleşen kırâat alma-verme işi, derse başlanıldığı ilk günlerde, daha etkili bir şekilde yürütülmektedir. Derslerin ilerlediği, talebenin ıstıhlâhlar ve ıstıhlâhların tatbikatına alışkanlık kesbettiği zamanlarda ise, hoca eskisi kadar konuları tekrâr etmemektedir.

Zikri geçen usûller dışında, kırâatın ferden veya cem'an öğretilmesi usûlleri, yani infirâd ve indirâc usûlleri ayrı ve çok mufassal bir konudur. O usûllere burada temas etmeyeceğiz.

Hangi usûlle, tedrisat yürütülürse yürütülsün, dersin başlangıcında Allah'a hamd, Rasûlüne salat ve selâm getirilmesi, Sahâbe-i Kirâm'a ve onların yolunda olanlara, Allah'ın rızasının talep edilmesi, umûmiyetle uyulan güzel bir adet olarak görülmüştür. Derse başlanırken, önce sesi güzel birisine, Kur'an'dan bir miktar okutturulması, dersi veren hocaya ve dinleyenlere, dersin takrir edildiği beldeye dua edilmesi, hep bu husûstaki güzel adetlerden sayılmıştır²⁷.

²⁶ Aliyyü'l-Karî, a.g.e., s.18.

²⁷ Adem Metz, el-Hadaratü'l-İslâmiyye, Beyrût, 1967, I,337.